

שמונים על העולם

מ.ב.ו.א

היחידה **שומרים על העולם** מצטרפת לפעילות הענפה של מערכת החינוך בנושא החינוך הסביבתי. נושא זה מאגד בתוכו תכנים מדעיים ותכנים חברתיים ועוסק בממד המקומי ובמדמד האוניברסאלי כאחד. במאמרו *חינוך סביבתי הוא חינוך הומניסטי* (הד החינוך, אוקטובר 2008) כותב ד"ר אריה ונגר: "יש צורך בהיכרות עם סביבתנו הקרובה והרחוקה - החל בביתנו ובארצנו, עבור בעולם כולו על נופיו השונים, וכלה בהכרת מקומנו ביקום אדיר ומלא הוד. יש גם חשיבות להיכרות עם עולם הטבע על העושר והמורכבות שלו, לטיפוח הערכה ואהבה כלפיו וללימוד על שותפינו הלא אנושיים (החי והצומח) החולקים אתנו את כדור הארץ".

יחידה זו מציעה הדגמה צנועה לנושא באמצעות שני טקסטים שמזמנים עיסוק בנושא מנקודות המבט שהוצעו לעיל: תוכן מדעי מהעולם (תרומת יערות הגשם למצב האקולוגי בעולם), תוכן חברתי מקומי (פעילות של ילדי בית-ספר בארץ לשימור חורשה בעירם).

יעדי החינוך הלשוני הבאים לידי ביטוי ביחידה זו: הרחבה והעמקה של אוצר המילים (קולטני ויוצרני), הפקת משמעות מטקסט מידעי ומטקסט מידעי מספר לימוד, הבעה בעל-פה (השתתפות בשיחות המזמנות הבעה אישית או הצגת מידע), היכרות עם מבנה של טקסט שמטרתו מידוע, תיאור והסבר (כתבה) ובניית הקשרים בין רכיבי הלשון (מילים, תופעות לשוניות) לאסטרטגיות של הבנה ושכלול כישורי ההבעה.

תיאור היחידה

ביחידה זו שני טקסטים. הטקסט **עצי החיים** הוא הטקסט המרכזי להוראה. הטקסט **מצילים את החורשה** הוא טקסט נלווה, המרחיב את העיסוק באוצר המילים ובנושא של היחידה. סדר ההוראה של הטקסטים ביחידה הוא בבחינת המלצה: **טקסט ראשון**: עצי החיים - כתבה **טקסט שני**: מצילים את החורשה - טקסט מתוך ספר לימוד אם בוחרים לשנות את הסדר, כדאי לבדוק אילו התאמות יש לעשות בפעילויות המוצעות ביחידה, כיוון שלעתים יש זיקה בין הפעילויות בשני הטקסטים. ואולם, מהלך ההוראה הפנימי של כל טקסט **אינו** מודולרי. ברוב המקרים פעילות אחת נובעת מקודמתה, נשענת ומסתמכת עליה (מהלך פנימי לכל טקסט יוצג בהמשך).

שיקולים בבחירת הטקסטים ביחידה

שיקולים בבחירת הטקסט המרכזי עצי החיים מאת בר חיון / עפ"י כתבה מתוך כתב העת 'עיניים'

מאפייני תוכן: הטקסט תומך בנושא 'שמירה על הסביבה' מהיבט מדעי (החשיבות האקולוגית) ובממד הגלובלי (ניו זילנד, דרום אמריקה, אסיה). יש בטקסט מידע רקע (הגדרה ותיאור של יערות גשם) עבור קורא צעיר שאינו מכיר את המושג המרכזי. הבעיה (הכחדת העצים) מוצגת בפשטות. הטקסט עשוי לעניין ילדים משום התיאור הציורי של יערות הגשם.

מאפייני מבנה: הכתבה מממשת את המטרה החברתית של הסוגה (מידוע, תיאור והסבר) ומציגה עמדה כמקובל בכתבות עיתונאיות. המבנה ידידותי משום הפתיח האישי ("כשטיילתי לפני כמה שנים..."), הרעיון מתפתח מפסקה לפסקה (הפסקאות מובחנות), וכל משפט בו מוסיף על הנאמר במשפטים קודמים (מיעוט חזרות).

מאפייני לשון: אוצר מילים ספציפי לנושא, קבוצות מילים בעלות משמעות דומה (מילים בעלות משמעות חיובית ומילים בעלות משמעות שלילית), שמות פעולה מועטים יחסית לסוגה זו - עובדה שמקלה על קוראים צעירים, קישוריות גלויה ובדרך כלל פשוטה ברוב חלקי הטקסט (ו"ו החיבור, כי, כש... ואולם), ניסוח עובדתי (ברוב חלקי הטקסט).

שיקולים בבחירת הטקסט הנלווה מצילים את החורשה מתוך ספר לימוד: לחיות יחד בישראל לכיתה ג', הוצאת מטח

מאפייני תוכן: תומך בנושא שמירה על הסביבה בעיקר מהכיוון החברתי (אחריות לסביבה הקרובה), בממד המקומי (ילדי בי"ס בכפר-סבא) – ובכך מרחיב את הטקסט עצי החיים. מעודד את הגישה הרואה בילדים כוח מניע ומשפיע. הסבר והמחשה של מושג (איכות הסביבה) באמצעות 'סיפור מקרה'. התוכן קרוב לעולמם של הילדים.

מאפייני מבנה: טקסט מידעי מספר לימוד, קצר, הכתוב כידיעה עיתונאית – פסקות קצרות, המתקדמות מדיווח מתומצת לדיווח מפורט. העניין החדשותי מופיע בראש הידיעה. הסיפור החדשותי מורחב באמצעות תיאור הנסיבות (זמן, מקום, תכלית).

מאפייני לשון: מילים יומיומיות ברובן, שאפשר להבין מתוך ההקשר. אוסף מילים השייכות לשדה הסמנטי של בנייה ושיקום. מופע מורחב של צורת הסביל של פעלים (בעתיד).

הדגשים בתחום החינוך הלשוני

- א. הרחבת אוצר המילים – קולטני ויוצרני כאחד (שדה סמנטי, משלב לשוני, דימויים).
- ב. הפקת מידע גלוי ומשתמע מטקסט מידעי (מילות מפתח, כוונת הכותב).

הדגשים בנושא "שומרים על העולם"

- א. יערות הגשם וחשיבותם האקולוגית.
- ב. ילדים יכולים ליטול אחריות ולהשפיע על סביבתם הקרובה.

המלצות לקריאה נוספת (למורים)

- ❖ תכנית הלימודים בחינוך לשוני, עברית – שפה, ספרות ותרבות, ירושלים התשס"ג: טקסט מידעי לימודי – עמודים 25-27
- ידיעה עיתונאית – עמוד 33
- דרכי קריאה שונות למטרות שונות – עמודים 75-76
- מדברים ומאזינים בבית-הספר – עמודים 78-79
- ❖ קריאה – תיאוריה ומעשה, האוניברסיטה הפתוחה, כרך ד', תל-אביב, 2002: ידע קודם – עמודים 24-37
- אוצר מילים – עמודים 37-56
- ❖ אריה נגר, *חינוך סביבתי הוא חינוך הומניסטי*, בתוך: הד החינוך, אוקטובר 2008.
- ❖ מאור חגית, השמדת יערות, בתוך הספרייה הדיגיטלית של מטח <http://lib.cet.ac.il>
- ❖ צוות גיאוגרפיה של מטח, מחלוקת באשר לעתידם של יערות הגשם, בתוך: הספרייה הדיגיטלית של מטח <http://lib.cet.ac.il>
- ❖ אתר מטר משרד החינוך – מצגת עם קריקטורות ליום כדור הארץ, ביניהן גם בנושא 'הריאות הירוקות' <http://www.matar.ac.il>

הצעות להוראה

הצגת הקשר לנושא

אחד העקרונות המוזכרים בתכנית הלימודים בחינוך לשוני (ת"ל, תשס"ג) הוא עקרון העיגון ההקשרי. בהוראת מדעים, חשבון ותורה בכיתות ג' נוצר הקשר לקריאת טקסטים באמצעות התוכן של תחומי הדעת; עקרון הרצף (למידת דבר בעקבות דבר) בונה את הגשר מטקסט אחד לבא אחריו. בשיעורי החינוך הלשוני הרצף אינו מובן מאליו. ביחידות ההוראה באוגדן זה מוצגת גישה של בניית רצף תימטי (תוכני), ולכן יש מקום להצגת הקשר נושאי לכל יחידה.

זאת ועוד, "תכלית הקריאה היא גורם המעצב את דרך הקריאה שלנו ואת המשמעות שאנו מפיקים מן הטקסט" (Burns, Roe & Ross 1966)¹ המודעות לתכלית הקריאה משפיעה על סוג הקריאה, על מהירות הקריאה ועל האסטרטגיות הנבחרות. במילים אחרות – היא משפיעה על יעילות הקריאה. ההקשר משפיע על תכלית הקריאה ועל ההניעה (מוטיבציה) לקריאה, הוא גם מסייע לקורא להחליט מהי מידת האנרגיה שהוא צריך להשקיע בקריאה ולמקד את הקשב שלו לחלקים מסוימים בטקסט (שם, Goodman, 1994).

אפשרויות להצגת הקשר לנושא "שומרים על העולם":

- אקטואליה בתקשורת: כתבה בעיתונות היומית, מודפסת או דיגיטלית (למשל, התכנסות ראשי המדינות בקופנהגן לוועידה שעניינה שמירה על כדור הארץ).
- לוח השנה: ט"ו בשבט, יום כדור הארץ ב-22.4 (בשנת 2010 יצוין יום כדור הארץ בפעם ה-40 ברחבי העולם).
- אירוע מזדמן בסביבת ביה"ס, ביישוב.
- סיפור אישי של תלמיד או של המורה: אתמול באו לכרות עץ שהפריע לקווי החשמל בשכונה שלי...

¹ בתוך: קריאה – תיאוריה ומעשה, כרך ד' עמ' 21, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב 2002

עֲצֵי הַחַיִּים / בַּר חַיִּין

כשטיילתי לַפְּנֵי כמה שנים ביערות הגשם בְּנִי-זֵילְנָד, הרגשתי שהתיאור של גן העֵדֶן בְּסֵפֶר בְּרָאשִׁית בוודאי מתאים גם ליערות הָאֵלֶה. יערות הגשם הם שְׂטָחֵי אדמה גדולים, שעצים גְּדֻלִים בהם בצפיפות וְלְגוֹבָה של כשמונים מטרים. שָׁמֶם נִיתֵן להם בגלל כמויות הגשם האדירות שיוורדות בהם. בזכות הגשם הרב אֲדָמַת היער מכוסה שכבות של צְמַחִייה עֲבוֹתָה. טיילתי ביער הגשם וראיתי את הצמחים והעצים הנפלאים והאזנתי לקולות של הציפורים הנהדרות סביבי. יכולתי להרגיש את הטבע ממש כפי שְׁהִיָה בימי בְּרָאשִׁית, כי יערות הגשם עתיקים מאוד, ויש כְּאֵלֶה שקיימים יותר מֵמֵאָה מיליון שנה.

יערות הגשם הם "גן עדן" לבעלי חיים רבים: הֶטְמֶפְּרָטוֹרָה ביערות הָאֵלֶה אֵינָה חמה מְדִי וְאֵינָה קרה מְדִי, יש בהם שְׁפַע של מים ומזון, והדאגה היחידה של בעל חיים שחיים ביער היא איך לא לשִׁמֵש מזון לְחַיָה אחרת.

יערות הגשם חשובים לא רק מפני שהם יפים כל כך. מכנים אותם "הַרְיָאוֹת הירוקות" של כדור הארץ, כי הם עוזרים לנו לְנִשּׁוֹם. העצים והצמחים הרבים הגְּדֻלִים ביערות הגשם פולטים כמויות גדולות של חמצן. בני האדם וְשָׂאֵר בעלי החיים זקוקים לחמצן כדי לְנִשּׁוֹם. בלי חמצן אי אפשר לְחַיָה, ובלי עצים וצמחים אין חמצן.

ואולם, היערות העתיקים האלה הולכים ונֶעְלָמִים בקצב מְסֻחָרֵר, וכיום הם בסכנת הֶכְחָדָה ממש. בכל שנה אוֹבֵד שְׂטַח עצום של יערות גשם (השֶׁטַח שהולך לאיבוד בכל שנה גדול בהֶרְבֵּה מִשְׂטַח כל מדינת ישראל!). בקצב הזה יערות הגשם עלולים להיעלם לגמרי בתוך כמה עֲשָׂרוֹת שנים.

האֲשָׁמִים בכך הם בְּנֵי האדם. רוב יערות הגשם נמצאים במדינות עניות בְּדָרוֹם אמריקה, באפריקה ובאסיה. אנשים עשירים ממקומות שונים בעולם משלמים למדינות אֵלֶה, כדי שיאפשרו להם לְכָרוֹת את העצים שביערות. בעצים הכרותים משתמשים בעיקר לייצור רהיטים ונייר.

יחד עם היערות נֶכְחָדִים בכל שנה גם עֲשָׂרוֹת אלפי מינים של בעלי חיים ושל צמחים שגְּדֻלִים בהם. זאת פגיעה חמורה בטבע. בני האדם גורמים עוֹל לבעלי החיים ולצמחים, ובכך הם גורמים נֶזֶק לעולם כולו ולעצמם.

על פי כתבה בכתב העת "עיניים" גיליון 59, 2005. © כל הזכויות שמורות ל"עיניים".

מהלך ההוראה של הטקסט

10 הכנה לקריאת הטקסט

- 10 שיחה מקדימה על הנושא "יערות הגשם"
- 10 שיחה מקדימה על הסוגה ועל מקור המידע
- 11 טיפול מקדים במילות מפתח מתוך הטקסט

12 קריאת הטקסט

- 13 הפקת מידע גלוי ומשתמע מהחלק הראשון של הטקסט
- 14 הפקת מידע גלוי ומשתמע מהחלק השני של הטקסט
- 14 הפקת מידע משתמע מהטקסט השלם

15 בעקבות קריאת הטקסט

- 15 פעילויות סיכום
- 16 הערכת תהליך הלמידה

הכנה לקריאת הטקסט

"אחד התנאים החשובים ביותר להבניית משמעות של טקסט הוא ידע קודם ושימוש בו, אנדרסן (Anderson, 1984) גילה, שידע קודם בנושא שבו עוסק הטקסט מנבא את הבנת הטקסט יותר משעושה זאת רמת האינטליגנציה" (קריאה – תיאוריה ומעשה, כרך ד', האונ' הפתוחה 2002). הידע הקודם הוא ידע של תכנים, של מטרת הקריאה, של הסוגה ושל אוצר המילים. חשוב שהמורה ישאל את עצמו מהו הידע הקודם הנדרש להבנת הטקסט שתלמידיו עומדים לעסוק בו (שם, עמ' 34).

שיחה מקדימה על הנושא "יערות גשם"

שואלים את הילדים מהם "יערות גשם" ומה הם יודעים עליהם, ורושמים את תשובותיהם (על לוח דיגיטלי, על לוח רגיל, על כרזה וכדומה).

מציגים לילדים (במליאה או בקבוצות) תמונות של יערות גשם, ומבקשים שיתארו מה הם רואים. רושמים את התיאורים. מזהים ברשימה עובדות על יערות הגשם ומדגישים אותן.

הערה זינקטית: בתגובות לתיאור הילדים כדאי לשבח את מילות המפתח של הטקסט (פירוט להלן).

קישור אפשרי לתמונה של יערות גשם: <http://msc.walla.co.il/archive/460124-5.jpg>

שיחה מקדימה על הסוגה ועל מקור המידע

אם הילדים כבר נפגשו עם כתבה בשיעורי חינוך לשוני אפשר להקדים ולומר: קראנו פעם כתבה על ...; או לשאול: מישהו קרא פעם כתבה בעיתון? על מה היא הייתה?; או לספר "סיפור" של מקרה פרטי, למשל: רונית (ילדה כלשהי בכיתה) אוהבת לקרוא כתבות ספורט. רונית, מה את יכולה לספר לנו על כתבה שקראת?

אם הילדים לא פגשו כתבה קודם לכן, אומרים להם שעומדים לקרוא כתבה בנושא יערות הגשם מתוך כתב העת 'עיניים'. שואלים אותם מה הם יודעים על כתבה, ומה הם מצפים לקרוא בכתבה כזאת.

טיפול מקדים במילות מפתח מתוך הטקסט

אוצר מילים הוא תנאי הכרחי להבניית המשמעות של הטקסט. לכן חשוב להעלות כמה שאלות בעניין זה: אילו מילים בטקסט כדאי ללמד? האם המילה חיונית להבנת הקטע כולו? האם הילד יכול להעניק למילה משמעות מתוך ההקשר? האם לימוד המילה יעזור לתלמיד לקרוא עוד בתחום הידע שבו עוסק הטקסט? עד כמה שימושית המילה לילד בתחומי ידע אחרים?² (Graves, 1984)? והאם חשוב ללמד את המילה כפעולה מטרימה או במהלך הקריאה?

מילות המפתח, מתוך הטקסט, המומלצות לעיסוק מטרים: צפיפות, שפע, צמחייה עבותה – מילים המתארות את יערות הגשם. חמצן, פולטים – מילים הקשורות לחשיבות של יערות הגשם. הכחדה, לכרות, לגרום נזק, לגרום עוול – מילים הקשורות לסכנה שבכריתה.

"צפיפות", "שפע", "כריתה", "לגרום נזק" ו"לגרום עוול" – אלו מילים וביטויים שכיחים למדי, וייתכן שהילדים שומעים אותם בחיי היומיום או בספרות ומכירים אותם, וכדאי שיצרפו אותם לאוצר המילים הפעיל.

לעומת זאת, "צמחיה עבותה", "חמצן", "פולטים", "הכחדה" – אלו מילים וביטויים לא שכיחים, ויש סבירות נמוכה שילדי כיתה ג' יצטרכו להשתמש בהם באופן פעיל.

אופן הטיפול בכל קבוצת מילים יהיה שונה.

מילות מפתח מוכרות – דיון במילים באמצעות עיסוק בנרדפות או בהפכים בתוך הקשר של משפט.

דוגמה:

כותבים על הלוח משפט שחסרה בו מילה אחת, למשל:

ראינו בתמונה שביערות הגשם יש _____ של עצים, שיחים ופרחים.

שואלים: איזו מילה יכולה להתאים כאן?³

כותבים את כל המילים שהילדים מציעים, ומוסיפים את המילה שפע במידה ולא הוזכרה.

משוחחים על החלופות ועל מידת ההתאמה של המילה למשפט.

הערה דידיקטית: יש להציג משפטים המתאימים לשיבוץ המילה מבחינת משלב,

מבחינת דיוק תוכני ומבחינה תחבירית. למשל, לא נשבץ את המילה שפע במשפט:

המורה נתנה לנו היום _____ שיעורי בית (לא מתאים משלבת, אפשרי מבחינה תחבירית).

² בתוך: קריאה – תיאוריה ומעשה, כרך ד', האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 43
³ לשיקול המורה אם להציע מחסן מילים (לקבוצות ילדים, לכולם). אם מציעים מחסן כדאי לתת מילים נרדפות כמו: המון, הרבה, וגם מלים שלא מתאימות כלל.

מילות מפתח לא-מוכרות - מציגים את המילה או את הביטוי ומפנים לחיפוש במילון (אם עוסקים בביטוי יש להזכיר כיצד נחפש ביטוי במילון).

הערה דיזקטית: כחלק מתרגול אוצר מילים חדש, נהוג לבקש מתלמידים לחבר משפטים הכוללים את המילה או הביטוי החדשים; מומלץ שלא לעשות זאת משני טעמים: א - לעתים קרובות ילדים מחברים משפט תקין בעברית, אבל הוא אינו מבטא את משמעות המילה. למשל, המשפט "כריתה היא מעשה לא טוב" אינו מראה הבנה של המילה; ב - אחת ממטרות החינוך הלשוני היא לחדד את יכולת ההבחנה של הילדים במשלבי השפה השונים. כאשר ילדים משתמשים לכתיבת משפט במילים מן המשלב היומיומי ומשלבים בו ביטוי ממשלב גבוה במיוחד, נוצרת צרימה שאין אנו רוצים לעודד.

קריאת הטקסט

שלב זה כולל את קריאת הטקסט בקול על ידי המורה או קריאה בקול של הילדים או קריאה דמומה (ראו דגמים שונים לקריאת הטקסט - במבוא לאוגדן זה) וגם את תהלוך הקריאה, כלומר הפקת המידע הגלוי והמשתמע ממנו.

אפשרות א: בכיתות או בקבוצות שבהן התלמידים מסוגלים לקרוא בעצמם, כדאי להנחות אותם לקרוא בקריאה דמומה כל פסקה לחוד. לפני קריאת כל פסקה אפשר לשאול שאלה של מידע גלוי, כדי למקד את התלמידים במציאת התשובה בפסקה (למשל - שאלה לפסקה השלישית: לשם מה בני האדם ובעלי החיים זקוקים לחמצן?).

אפשרות ב: קוראים בקול את הטקסט לילדים. הטקסט אינו קל, וקריאה רהוטה תסייע בהבנתו.

הערה דיזקטית: בטקסט זה לא כדאי לבקש מהילדים לקרוא בקול את הטקסט. את זאת אפשר להציע להם מאוחר יותר, כאשר יתבקשו לאתר רעיונות בתוך הטקסט ולהדגים אותם.

אנו ממליצים לחלק את הקריאה בטקסט זה ואת הפעילות עליו לשני חלקים: חלק ראשון - שלוש הפסקות הראשונות העוסקות ביערות הגשם (עד "בלי עצים וצמחים אין חמצן"); חלק שני - שלוש הפסקות האחרונות העוסקות בתהליך הכחדתם של יערות הגשם ובאיום על הטבע ועל האדם.

הפקת מידע גלוי ומשתמע מהחלק הראשון של הטקסט

- קוראים את החלק הראשון של הטקסט.
 - מציגים לילדים תמונות של יערות גשם⁴.
- הילדים מתבוננים, מתרשמים ובוחרים מתוך החלק הראשון של הטקסט משפטים שמתאימים לנראה בתמונות.

דוגמאות:

תמונה הממחישה את גובהם של העצים ואת צפיפות הצמחייה תמצאו בכתובת:

<http://www.masa.co.il/images/91e8>

תמונה הממחישה את כיסוי הקרקע הצפוף תמצאו בכתובת:

<http://www.hayadan.org.il>

- שואלים שאלות (בעל-פה או בכתב) שתפקידן שחזור המידע הגלוי בטקסט.

דוגמה לשאלה: מה הם יערות הגשם?

אפשר לבקש מהילדים למצוא את ההסבר המדויק בקטע (בפסקה הראשונה מופיעה הגדרה של יערות הגשם) ולכתוב אותו או לסמן אותו על הטקסט; אפשר לבקש מהם לקרוא את ההסבר בקול; בכיתות שיש בהן לוח דיגיטלי אפשר לבקש מאחד הילדים לבוא אל הלוח ולסמן עליו את ההסבר.

- מציגים רשימת מילים מן הטקסט שיש להן משמעות חיובית, למשל: גן עדן, נפלאים, נהדרות, שפע, יפים.

שואלים את הילדים מה המשותף למילים אלה (משמעות חיובית).

מפנים את הילדים לפסקות בטקסט שבהן נמצאות המילים האלה ומבקשים מהם למצוא למי או למה הן מתייחסות. פעילות זו תביא את הילדים לקריאה מרפרפת של הטקסט ולהתמצאות בו.

דוגמה:

בפסקה הראשונה, על מי כתוב "נהדרות"? למה מתייחסת המילה "יפים"? (שימו לב להתאמה במין ובמספר - העצים - לשון זכר רבים; הציפורים - לשון נקבה רבות).

- מפנים את הילדים אל הצירוף "גן עדן" שמופיע בין מירכאות⁵.
- מסבירים ישירות כי המילה במירכאות איננה מופיעה במשמעות הרגילה שלה, אלא במשמעות אחרת - 'כמו'.
- מבררים עם הילדים את משמעות הצירוף כפי שהוא מופיע בספר בראשית (פרק ב פסוק 8). משוחחים על הצירוף כסמל למקום מושלם.
- דנים בבחירה של הכותב לכנות כך את יערות הגשם.
- דנים בכותרת הכתבה ובודקים את הקשר בין הצירוף "עצי החיים" לצירוף "גן עדן".

⁴ אפשר לבקש מהילדים להביא תמונות של יערות גשם (מהאינטרנט, מאלבומים משפחתיים, מספרים).

⁵ בדרך כלל הילדים פוגשים במירכאות כמסמנות ציטוט. כאן המירכאות משמשות בתפקיד של "כמו". אפשר להמחיש את התופעה של שימוש כזה במירכאות בעזרת דוגמאות נוספות, למשל: שמעתה מהבוקר כל כך הרבה דברים, יש לי ממש "סלט" בראש. לשיקול המורה אם להזכיר נושא זה בכיתה.

- מפנים את הילדים אל הצירוף "ריאות ירוקות".
- מפנים את הילדים לבירור המילה "ריאות" במילון (מזכירים לחפש את צורת היחיד)⁶.
- שואלים איך מתקשר ההסבר מהמילון למשפט בטקסט, מבקשים מהילדים להשלים את המשפט: יערות הגשם הם כמו ריאות כי ...
- שואלים למה הצירוף הוא "ריאות ירוקות", למה נוספה המילה "ירוקות" לצירוף.

הפקת מידע גלוי ומשתמע מהחלק השני של הטקסט

- קוראים את החלק השני של הטקסט (מהמילים: ואולם היערות העתיקים האלה...).
- שואלים שאלות (בעל-פה או בכתב) שתפקידן שחזור המידע הגלוי בחלק זה של הטקסט, ומבקשים מהילדים להצביע/לקרוא/לסמן את המשפטים בטקסט שבאמצעותם ענו על השאלות.

דוגמאות לשאלות:

1. לשם מה כורתים את העצים ביערות הגשם?
2. מה קורה ליערות הגשם - לעצים, לבעלי החיים?

- מפנים את הילדים לשלוש הפסקות האחרונות ומבקשים מהם לאתר מילים בעלות משמעות שלילית (הכחדה, לגרום עוול, נזק).
- בודקים למי או למה מכוונות המילים האלה.
- **הערה דידיקטית:** בפעילות זו לא ניתנת רשימת מילים, אלא מתבקשת רשימה מהילדים.
- מפנים את הילדים אל המילה הפותחת את החלק השני של הטקסט - ואולם - ומבררים את תפקידה בטקסט⁷.

הפקת מידע משתמע מהטקסט השלם

- **הערה דידיקטית:** לשיקול המורה אם לקרוא קריאה נוספת של הטקסט השלם.
- רושמים בשני טורים את רשימות המילים בעלות המשמעות החיובית והשלילית. מזכירים למי או למה מכוונת כל רשימה (מילים חיוביות - ליערות הגשם, מילים שליליות - לבני האדם).

פעילות איתור המילים מובילה לרעיון המרכזי בטקסט: מחאתו של הכותב נגד הכריתה המואצת של יערות הגשם.

⁶ הגדרה מתוך המילון רב מילים הצעיר: ריאה - איבר הנשימה בגוף, שתפקידו לספוג לתוך הגוף את החמצן שבאוויר ולסלק את הפחמן הדו חמצני מן הגוף.

⁷ המילה "אולם" מציינת היפוך או ניגוד במשמעות ורומזת על שינוי מגמה בטקסט. לשיקול המורה אם להזכיר נושא מטה-לשוני זה בכיתה. אם הילדים יודעים שמשמעות המילה "אולם" היא "אבל", הם יכולים לשער שהכותב יגיד משהו שונה בפסקה זו.

• שואלים (בכתב או בעל-פה): מה לדעתכם הייתה כוונת המחבר כשכתב את הכתבה? מציעים לילדים כמה אפשרויות לתשובה ומבקשים מהם לבחור את התשובה הנראית להם המתאימה ביותר.

דוגמה לתשובות אפשריות לשאלה לגבי כוונת המחבר:

1. לעודד אנשים לטייל ביערות הגשם ולהתפעל מהעצים והציפורים.
2. לגרום לאנשים להבין שכריתת יערות הגשם מסוכנת לעולם.
3. ללמד את הקוראים ממה מייצרים רהיטים ונייר.
4. להסביר לקוראים איך נראה גן עדן שבספר בראשית.

מתן כמה אפשרויות לבחירה עשוי להגביה את השיחה או את הכתיבה של הילדים, הן משום שהאפשרויות פורשות מגוון של מטרות חברתיות של טקסטים שאולי לא עלו בדעתם, והן משום שהן מציינות אותם במבחר מילים המתאר מטרות אפשריות. דיון בין החלופות השונות בין אם הוא מתקיים במליאה, בקבוצה, בזוגות או בין הילד לבין עצמו, יעשיר את התבוננותם ואת הבנתם של הילדים לגבי המטרות שאפשר להשיג באמצעות טקסט באופן כללי ויעמיק את הבנת מטרותו של מחבר הטקסט הנוכחי.

בעקבות קריאת הטקסט

סיכום קריאת הטקסט נעשה באמצעות חזרה, הרחבה ויישום של מילות המפתח שטופלו במהלך ההוראה ובאמצעות הערכה של תהליך הלמידה.

פעילויות סיכום

• מסכמים את המידע בטקסט באמצעות קטע "קלוז" והשלמת מילות המפתח.

דוגמה:

יערות הגשם נקראים כך מפני שיורדות בהם כמויות גדולות מאוד של גשם. בזכות הגשם האדמה מכוסה בצמחיה _____, והעצים גדלים ב_____. יש ביערות אלה _____ של מים ומזון, ולכן חיים בהם סוגים רבים של בעלי חיים. כדי לחיות, בני האדם ובעלי החיים בעולם זקוקים ל_____. העצים והצמחים ביערות הגשם _____ חמצן. האנשים ש_____ את העצים _____ ליערות, לבעלי החיים, לעצמם ולעולם כולו.

מחסן מילים: עבותה • חמצן • גורמים עוול • כורתים • צפיפות • פולטים • שפע

- משתמשים במילות המפתח בהקשרים נוספים:
צפיפות - בהקשר של הקטע מדובר על צפיפות הצמחייה. אפשר להזכיר גם את ההקשר של צפיפות בכיתה, צפיפות במקומות ציבוריים ועוד.
שפע - מופיעה בהקשר של ריבוי כל המצוי ביערות הגשם: שפע של עצים וצמחים אחרים, שפע של ציפורים יפות, שפע של בעלי חיים ממינים שונים. "שפע" היא מילה כמעט יומיומית, ומשתמשים בה במגוון הקשרים: שפע ברכות ואיחולים, שפע מחמאות, שפע מוצרי בריאות וכן הלאה.
צמחייה עבותה - פירוש המילה "עבות" - מסובך, מסועף, בעל ענפים מרובים - נאמר בדרך כלל בהקשר של צמחייה. לפעמים משתמשים במילה "עבות" גם בהקשר של שיער: זקן עבות, צמה עבותה (מילה השייכת למשלב גבוה, ומופיעה בעיקר בשפה הכתובה, בטקסטים ספרותיים).
הכחדה - השמדה, גרימה לכך שמשוהו ייעלם לגמרי. אפשר לדבר על כך שהיו בעולם מינים של בעלי חיים שנכחדו, כמו הדינוזאורים.
לגרום עוול - לעשות מעשה של אי צדק. אפשר להעלות דוגמאות מחיי היום יום שהילדים מכירים, שבהן נעשה עוול למישהו.
הערה דיזקטית: מילות המפתח נלמדו כדי לאפשר את הבנת הטקסט. עם זאת, כדי למנוע קיבעון, חשוב להסביר גם את ההקשרים הרחבים יותר של המילים.

- מכינים משחק רביעיות - כל מילת מפתח מייצגת סדרה, ובכל סדרה ארבעה מופעים של מילת המפתח.

דוגמאות:

לסדרה של המילה "שפע" ישתייכו "שפע ברכות", "שפע מאכלים", "שפע צמחים", "שפע הצעות".

לסדרה של המילה "צפיפות" ישתייכו "צפיפות אוכלוסייה", "צפיפות כלי רכב בכבישים", "צפיפות השיניים במסרק", "צפיפות תלמידים בכיתות".

הערכת תהליך הלמידה מהטקסט: מה ידענו קודם ומה אנחנו יודעים כעת?

- כותבים את הכותרת **מה ידעתי לפני הקריאה**. מבקשים מהילדים להעלות מידע על יערות הגשם שדובר בשיחה המקדימה. כותבים את הכותרת **מה עוד אני יודע לאחר הקריאה**. מבקשים מהילדים להגיד מה למדו מקריאת הטקסט ומאפשרים להם להעלות גם מידע לשוני שנלמד במהלך קריאת הטקסט (למשל, מירכאות). משוחחים על ההבדל בין שתי הרשימות.

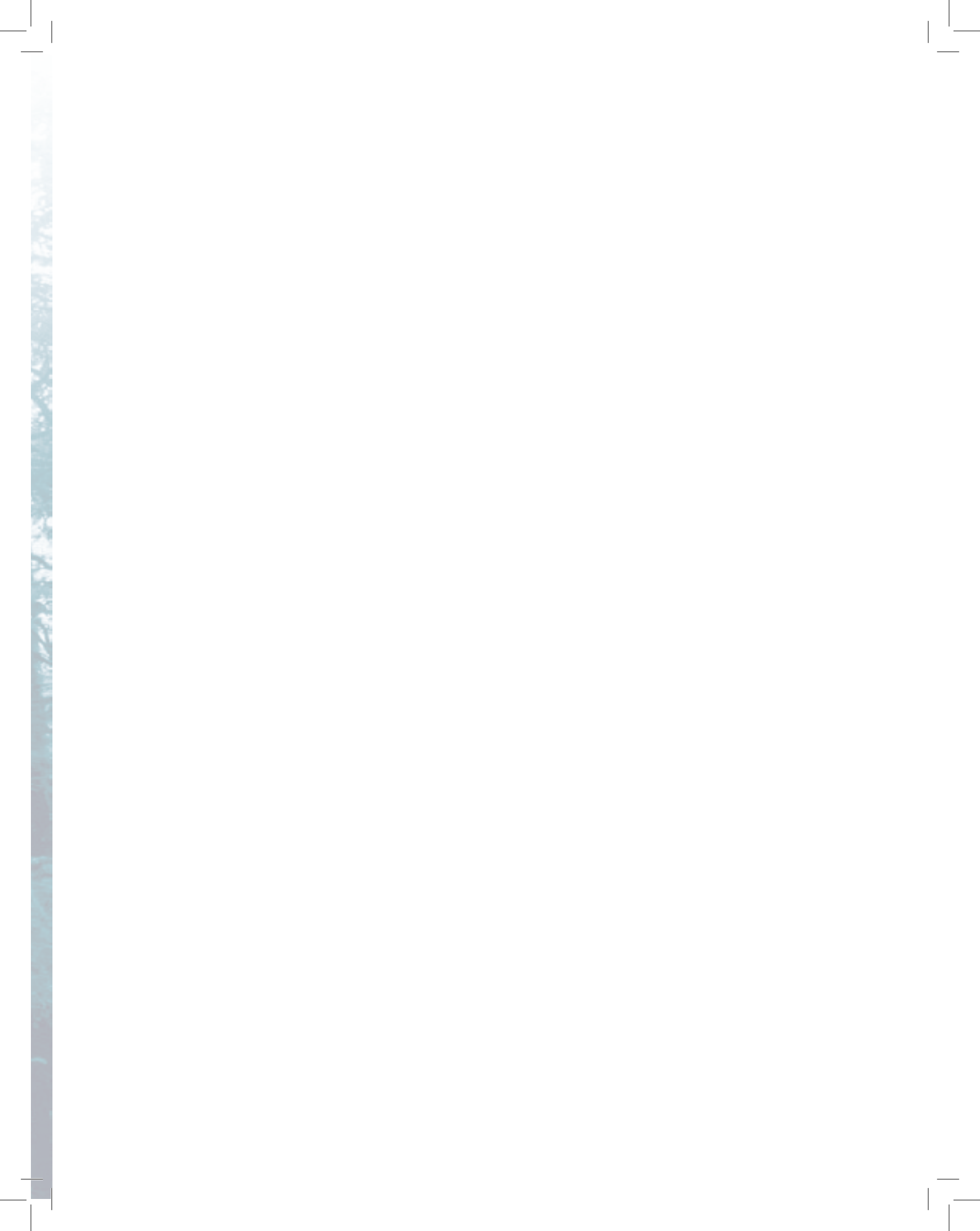
מצילים את החורשה

בבית הספר הדמוקרטי בכפר סבא פועלים במרץ לקידום איכות הסביבה. בית הספר החליט לאמץ חורשת איקליפטוסים עזובה. מן החורשה נשקף נוף נפלא, ובחורף ובאביב היא הופכת לגן עדן של פרחים ובעלי חיים.

תלמידי בית הספר פעלו לשכנע את העירייה להשאיר את החורשה במצבה הטבעי ולשקם אותה. מאמצייהם הועילו, וראש העיר הודיע ששטח החורשה יוקדש כולו לטבע עירוני: יישתלו צמחים שמתאימים לאזור, ייסלל שביל צנוע בין הפרחים, תוקם גדר נמוכה כדי שבעלי חיים יוכלו להיכנס לחורשה, וייבנו בתי קינון לציפורים.

תלמידי בית הספר הדמוקרטי מתכוננים לטפח את החורשה גם אחרי השיקום; למשל, לארגן בה סיורים ללא תשלום ולשמור על ניקיונה. עבודתם של תלמידי בית הספר למען עתיד החורשה נעשית למען ערך סביבתי חשוב – "אחריות סביבתית", שמשמעותו היא: אנחנו אחראים למה שקורה בעולם, שבו כולנו חיים: בני אדם, בעלי חיים וצמחים.

מתוך: לחיות יחד בישראל – לילדי כפר סבא, 2009. כתבו: נירה לוי, רונית בן ארי.
© כל הזכויות שמורות למטח.

מהלך ההוראה של הטקסט

- 20 הכנה לקריאת הטקסט**
20 שיחה מקדימה על המושג "איכות הסביבה"
21 הצגת תכלית הקריאה של הטקסט
- 21 קריאת הטקסט**
21 הפקת מידע גלוי ומשתמע מהטקסט
- 23 בעקבות קריאת הטקסט**
23 פעילויות סיכום
- 24 קריאה נוספת בנושא**
24 קוראים ומשתפים חברים בחוויות הקריאה

הכנה לקריאת הטקסט

סדר ההוראה המוצע ביחידה זו הוא מן הכבד אל הקל, כלומר מטקסט מורכב, המזמן תיווך מורחב, לטקסט פשוט יחסית, המזמן תיווך מצומצם. הוראת הטקסט **עצי החיים** מאפשרת בניית סכימות של ידע שעליהן יוכל התלמיד להניח את הידע המוצג בטקסט **מצילים את החורשה**, ידע הנוגע לנושא (אוצר מילים ורעיונות) וידע מטה-לשוני (אודות הסוגה).

במרכזו של הטקסט הזה – חורשה קטנה בפאתי כפר סבא, שתלמידי בית ספר נחלצו לשיקומה. הזיקה בין טקסט זה לבין הטקסט **עצי החיים** ברורה על אף ההבדל המהותי בין סדרי הגודל המתוארים בהם: בשני הטקסטים מדובר במודעות לאחריות סביבתית. **בעצי החיים** הנושא הוא פגיעה קשה וחסרת אחריות ביערות הגשם בעבור בצע כסף (בטקסט מוזכרים יערות הגשם בניו זילנד, אך התמונה דומה גם בדרום מזרח אסיה, במערב אפריקה ובדרום אמריקה), וב**מצילים את החורשה** הנושא הוא הצלתה של חורשה קטנה למדי, שעל אף מידותיה הלא מרשימות יש בה יופי וחשיבות לסביבה. כלומר – כריתה והכחדה מול שיקום וטיפוח. שני הטקסטים מבליטים את אחריותם של בני האדם, שבידם הכוח לפעול.

בסדר הוראה אחר, שבו מתחילים את הנושא בטקסט **מצילים את החורשה**, יש לשקול אילו פעולות כדאי להוסיף במהלך הוראתו.

שיחה מקדימה על המושג "איכות הסביבה" שמופיע בטקסט

מבקשים מהילדים לתאר בכמה משפטים את הסביבה שבה הם גרים: איך נראית החצר? מה יש בה? איך נראית המדרכה ברחוב? האם יש בסביבתם גרוטאות שנשכחו? האם יש שדה בור או מגרש ריק סמוך לביתם? איך הם נראים בחורף, בקיץ? מי מטפל בהם? כדאי לרשום את הדברים הנאמרים כדי לחזור אליהם בהמשך.

מבררים אם הילדים מבינים את הצירוף "איכות הסביבה". הברור יכול להיעשות באמצעות השאלה, מה מכל מה שהוזכר בתיאור הסביבה מציג סביבה איכותית,

אפשרות נוספת היא להשתמש במילון על מנת לברר את משמעות המילים המרכיבות את הצירוף (בעיקר "איכות") ואת משמעות הצירוף⁸.

הערה דיזקטית: כדאי לכוון את רוב השיחה לפן אחד של המושג "איכות הסביבה" הרלוונטי לטקסט (ולא מעבר לו) – המשמעות של "סביבה" כסביבת חיים, ואיכות החיים של בני האדם בסביבת מגוריהם.

⁸ במילון רב מילים הצעיר יש הרחבה של המילה "איכות" והבהרה של המושג "איכות הסביבה": האיכות של כל מה שנמצא בסביבה שאנו חיים בה ומשפיע על מהלך החיים ועל התפתחותם.

הצגת תכלית הקריאה של הטקסט "מצילים את החורשה"

- אומרים לילדים שמטרות הקריאה של הטקסט השני ביחידה הן אלה:
- להרחיב את הידע בנושא "שומרים על הסביבה" באמצעות השוואה בין מה שקורה בעולם לבין מה שקורה בארץ.
 - לבדוק את ההשפעה שיכולה להיות לילדים בנושא הזה.

הערה דידיקטית: אפשר למזג את שני הסעיפים האחרונים - בהמשך לשיחה המקדימה אפשר לשאול את הילדים איך לדעתם ילדים יכולים להשפיע על איכות הסביבה.

קריאת הטקסט

השיקולים לגבי האופן שבו ייפגש תלמיד עם טקסט (בסביבה לימודית) בפעם הראשונה נוגעים למאפייני הטקסט, למאפייני הקורא ולתכלית הקריאה או לסוג המטלה. תפקוד הלומד בקריאת הטקסט הוא תוצאה של מאפיינים אלו. רובינסון וראוש (1965)⁹ מיינו את רמות התפקוד לשלוש קבוצות: **רמת תסכול** - התלמיד זקוק לתיווך של המורה בקריאה ובתהליך הפקת המידע; **רמת הוראה** - משמע התלמיד מבין את רוב החומר ומסוגל להתמודד עם חלק מהקשיים, אך עדיין זקוק לתיווך מורה; **ורמת קריאה עצמאית** - התלמיד מסוגל לקרוא באופן עצמאי להנאתו, ללא קושי.

הפקת מידע גלוי ומשתמע מהטקסט

- קוראים את הטקסט.

הערה דידיקטית: הטקסט ידידותי¹⁰ ונראה שהוא כתוב ברמה מתאימה לקריאה עצמאית של רוב התלמידים בכיתה ג'. אפשרויות מומלצות למפגש ראשון עם טקסט ברמה זו: קריאה עצמאית שקטה ואחריה הפעילות המוצעת להלן, או קריאה עצמאית שקטה ואחריה קריאה בקול של ילדים שמעוניינים לקרוא לפני הכיתה.

⁹ קריאה-תיאוריה ומעשה, כרך א, עמ' 57, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב 1998
¹⁰ קריטריונים לידידותיות של טקסט עפ"י בירד (Beard 1987): התמצאות הילד בנושא, רעיונות מקובלים ופשוטים, נהירות, אמצעי קישור גלויים ופשוטים, משפטים קצרים ומיעוט יחסית של משפטים מורכבים, מילים שכיחות, דפוס ברור, טקסט מלווה באמצעים גרפיים.

- שואלים שאלות (בעל-פה או בכתב) שתפקידן שחזור המידע הגלוי בטקסט.
הערה זינקטית: אפשר שילדים ישאלו שאלות שיש להן תשובה בטקסט, וילדים אחרים יענו עליהן; אפשר שילדים ישאלו שאלות והמורה תענה עליהן (שינוי מרענן של שיח הכיתה). אפשר להציע לילדים את מילות השאלה: מי, איפה, למה, איך – שמתאימות לפתוח את השאלות הנוגעות למידע הגלוי בטקסט.
- מבקשים מהילדים (בזוגות) למצוא בטקסט מילים הנושאות משמעות חיובית.
- מציגים את רשימות המילים שנאספו, דנים במילים מעוררות התלבטות, ומאחדים את הרשימות לרשימה אחת משותפת.
אומרים משפטים המתקשרים לתוכן הטקסט באמצעות מילים מתוך הרשימה, למשל: נפלא – מהחורשה רואים נוף נפלא; או: בחורשה פורחים באביב פרחים נפלאים; או: החורשה היא מקום נפלא.
- מפנים את הילדים לפסקה האמצעית בטקסט:
"ראש העיר הודיע ששטח החורשה יוקדש כולו לטבע עירוני: יישתלו צמחים שמתאימים לאזור, ייסלל שביל צנוע בין הפרחים, תוקם גדר נמוכה כדי שבעלי החיים יוכלו להיכנס לחורשה וייבנו בתי קינון לציפורים."
מציגים לפני הילדים סיטואציה שבה תלמידי בית הספר נפגשים עם ראש העיר ומבטיחים לעזור. הילדים יציגו את הסצנה של הפגישה וישתמשו בפסקה זו כדי להציג את העזרה שהם יכולים להגיש (אנחנו נשתול צמחים... נסלול שביל... או: אנחנו יכולים לעזור לשתול... לעזור לסלול... להקים...).
- **הערה מתודית:** בהמשך להצגה אפשר להציע לילדים לכתוב את השיחה בין ראש העיר לילדים ולהשתמש בפסקה זו כדי לתאר במה הילדים יכולים לעזור לעירייה.

המרה של זמן דקדוקי אחד לזמן דקדוקי אחר או לצורת המקור, כלומר לשם הפועל (למשל – במקום "ייסלל" – "לסלול"), היא אסטרטגיה המאפשרת לקלוט את משמעות המילה מן המשלב הגבוה (צורת הסביל) באמצעות המשלב המוכר, היומיומי.

בעקבות קריאת הטקסט

מהלכה למעשה:

הטקסט הקודם שהילדים פגשו, **עצי החיים**, הוא טקסט מפעים, מרגש, המוליד תובנות חדשות בזכות יופיים המיוחד של היערות וממדיהם הבלתי נתפסים, ובגלל הפרטים המטרידים על הסכנות הנשקפות לנו מה"רעים" המאיימים להביא כליה על ה"טובים" בעולם כולו.

הטקסט על החורשה הקטנה בכפר סבא מרגש לא פחות, אבל מסיבות אחרות לגמרי. עבור הילדים הטקסט על החורשה המקומית עשוי להיות נקודת זינוק לפעילות עצמאית מלהיבה, מאתגרת ומספקת במקומות מגוריהם, שכן יש כאן דגם לחיקוי: ילדים בכל שכונה יכולים לפתח מודעות לסביבתם, לעורר את עניין המבוגרים ולהיות מעורבים בפעולות שיקום, טיפוח ושמירה של סביבה שנעים לחיות בה.

פעילויות סיכום

- חוזרים לתיאורים שמסרו הילדים על סביבת מגוריהם. בוחרים יחד אתם "אתגר סביבתי" מסביבת השכונה או בית הספר - מגרש גרוטאות, גן שעשועים מוזנח, מגרש חניה ארעי לא מוסדר ולא מאורגן, אזור ריכוז אשפה וקרטונים ליד קניון, מפגעים במדרכה או בכביש, מקווי מים מדיפים ריח רע, או כל מקום אחר שאפשר להירתם לטיפול בו, ובונים עם הילדים את שלבי העיסוק בנושא (שלבים תיאורטיים או מעשיים)¹¹.
- נותנים לילדים פעלים מתוך רשימת המילים ה"חיוביות" שנאספה מתוך **מצילים את החורשה** ופעלים מתוך רשימת המילים ה"שליליות" שנאספה מתוך הטקסט **עצי החיים**. הפעלים כתובים בערבוביה, בסדר אקראי. ממיינים את המילים באמצעות הכנת קולאז' קבוצתי המשלב מילים, ציורים, תמונות, חפצים מודבקים. הקולאז' יכול להיות עשוי מקבוצת מילים אחת או משתי הקבוצות יחד. אפשרות אחרת למיון: טבלה שכותרות העמודות שלה הן: מילים של הרס, מילים של בנייה (לשיקול המורה אם לתת את כותרות העמודות, למי לתת אותן, וממי לבקש לחבר אותן).
- מדברים על המיון בהקשר של הרעיונות המרכזיים הנובעים משני הטקסטים.

הערה מתודית: בכיתה (או בקבוצה) שבה נעשה המיון באמצעות קולאז'ים, תציג כל קבוצה את הקולאז' שלה ותסביר את הרעיונות שהביעו באמצעים חזותיים. בכיתה (או בקבוצה) שבה נעשה המיון בטבלה, כדאי לנסח את הרעיונות העולים משני הטקסטים באמצעות שימוש במילים שבטבלה.

¹¹ פעילות זו מתאימה לעבודה בקבוצות, בין אם בוחרים אתגר סביבתי אחד לכל הכיתה ובין אם כל קבוצה בוחרת לעצמה אתגר משלה.

קריאה נוספת בנושא

בשנים האחרונות נכתבו לילדים ספרים וסיפורים רבים בנושא שמירת הסביבה. אחדים מתוכם הותאמו לרעיונות ולא תמיד נשארו נאמנים לאיכות הספרותית, ואחרים מממשים ספרות איכותית הנושאת ערכים ראויים.

למותר לציין את הקשר בין קריאת ספרים לחיזוק כישורי שפה ושיח. יחידת ההוראה לא תהיה שלמה ללא קריאה נוספת, באופן עצמאי ולהנאה, ע"י המורה בפורומים משתנים (ילד יחיד, קבוצה או מליאה) או כחלק מהרצף כיתה-בית.

קוראים ומשתפים חברים בחוויות הקריאה

- מציגים רשימת ספרים וסיפורים בנושא ומאפשרת לילדים לבחור, רצוי שהמבחר יהיה נגיש לילדים בכיתה/בספריית בית-הספר או בספרייה העירונית.
- מזמינים ילדים לשתף בחוויית הקריאה שלהם: על הספר, על הקריאה, על תהליך הבחירה.

להלן רשימה של ספרים בנושא:

- ❖ בלאמי דייוויד, **עולם ירוק שלי**, ספריית מעריב, 1993 (ספר עיון)
- ❖ גלילי זאב, **איכות הסביבה זה אנחנו**, דני ספרים, 1993 (ספר עיון)
- ❖ אלון יפתח, **מעשה במנוח שהפעיל את המוח**, מסדה, 1979
- ❖ אלון יפתח, **המבול השחור**, מסדה, 1979
- ❖ ג'אבנה ג'ון, **תשמור על העולם, ילד!**, כנרת, 2009
- ❖ גנור רוני, **מה קרה לעץ התות**, עלמה, 1994
- ❖ טפר יונה (עורכת), **האי כלומפופו ועוד סיפורים**, הקיבוץ המאוחד, 2009
- ❖ לוי-יממורי רן, **הקישון: מסע בנחל הגווע**, הר היער, 2004
- ❖ לורי דייוויד וקמבריה גורדון, **המדריך להתחממות כדור הארץ**, כתר, 2008
- ❖ ליפין נטלי, **יום פלאי ופראי בממלכת אמזוניה**, קדם, 2007
- ❖ מאור חגית, **חזרה לגן עדן**, מאור, 1991
- ❖ מגן סיגל, **הגן הירוק**, לדורי, 2005
- ❖ רוה דני, **המלך איחסה והמלכה פיחסה**, עם עובד, 1997
- ❖ תומרקין יגאל, **יוצאים לטייל**, מסדה, 1987
- ❖ **כל ילד יכול - 50 דרכים להציל את כדור הארץ**, כנרת, 1993

* בגרסת "כותר" של האוגדן יהיו קישורים לסרטים, למשחקים מקוונים ועוד.